

תעלולי שועלים ופעלולי הלשון העברית

יהודית דיִשון ומאיה פרוכטמן, משלים על שועלים ועל חיות אחרות (סיפורים מתוך משלי שועלים מאת ברכיה הנקדן), איורים: מירה וינשטיין, מודן הוצאה לאור ודורון ספרים, בן־שמן 2009, 65 עמ'.

חן. את "משלי השועלים" המופלאים שתרגם ברכיה הנקדן מצרפתית, תוך עיבודם ו"גיוסם כהלכה", הן מגישות לקורא הצעיר בגרסה רהוטה ומודרנית, שניתן לרוץ בה באין מפריע, תוך שמירה על סממני המקאמה (המקאמה היא יצירה שירית־סיפורית, שהגיעה לספרות העברית מן הערבית באמצעות תרגומי המקאמות של אל־חרירי בידי יהודה אלחריזי ["מחברות איתאל" ו"תחכמוני"], בידי יוסף אבן־זבארה ["ספר שעשועים"] ובידי עמנואל הרומי ["מחברות עמנואל"]). הסגנון דיבורי ושוטף, ואינו מציב חיץ בין הטקסט הביניימי לבין הקורא המודרני. נהפוך הוא, הסיפורים המחורזים הללו, "ירוקי העד", מוגשים לקורא כאילו נכתבו אך תמול־שלשום.

מחברם של המשלים האלה הוא ר' ברכיה בן־נטרונאי הנקדן, איש נורמנדיה. ר' ברכיה חי בצרפת בסוף המאה הי"ב ובראשית המאה הי"ג, ועשה זמן מה גם באנגליה ("אי הים"). הוא שלט במבחר שפות וספרויות זרות, והיה ממפיצי ההשכלה בדורותיו. כינויו "הנקדן" ניתן לו בשל עיסוקו בניקודם של ספרים עבריים, שאותו שהנחיל לבנו, כמקובל בין אנשי מקצוע, אמנים ואומנים באירופה של ימי הביניים. קוראי הרומן של א"ב יהושע **מסע אל תום האלף** בוודאי זוכרים את תיאור פריז של ימי הביניים, שאותו עיצב הסופר

א מכבר התראיינה בכלי התקשורת ילדה בשם נועה פוריס, שיאנית קריאה הבולעת למעלה מ־600 ספרים בשנה. מתברר כי היא מוקסמת מסיפורי המיתולוגיה היוונית־רומית, המסעירים את דמיונה לא פחות מספרי **הארי פוטר**. ב־בזמן נתגלגל לידי ספרן של יהודית דיִשון ומאיה פרוכטמן **משלים על שועלים ועל חיות אחרות**, וחשבתי לעצמי שגם לנו יש קלסיקה שובת־לב, אך רוב ילדי ישראל אינם מכירים אותה. ובאמת, מי בימינו יקרא בספר **זיכרונות לבית דוד** מאת א"ש פרידברג, שיצא בעבר במהדורות רבות? איזה ילד יקרא כיום באגדות **ויהי היום** של ביאליק, או במבחר מאגדות דוד המלך ואגדות שלמה המלך שעובד המשורר לילדים ולבני הנעורים? איזה קורא בימינו יקרא באגדות חז"ל בעיבודו של י"ב

לבנר, או באגדות משובבות הנפש שעובד אשר ברש לילדים? אין זאת כי את האגדות היפות הללו צריך להדיר ולערוך בכל דור מחדש כי עיבוד כמוהו כתרגום: בניגוד ליצירת מקור, אין לו חיי נצח, והוא זקוק מעת לעת למודרניזציה, לחידוש ולעדכון.

יפה עשו שתי מלומדות מאוניברסיטת בראילן – פרופ' יהודית דיִשון, חוקרת ספרות ימי־הביניים, ופרופ' מאיה פרוכטמן, חוקרת הלשון העברית – שירדו ממרומי הקתדרה, והתקינו למען הדור הצעיר מבחר ממשלי ברכיה הנקדן בעברית מעודכנת ומלאת

על סמך תעודות היסטוריות: "עיר האורות" לא הייתה אלא כפר מרופש שחזירים מתבוססים בשלוליותיו. יש להניח שגם מראה נורמנדיה לא היה שונה בהרבה. לאור נר, מול זעף הים הגדול והסוער, ישב ר' ברכיה, וניקד קונטרסים ומגילות קלף. איש נועז היה, שלא חשש לחצות את התעלה ולהגיע מנורמנדיה לאנגליה, שבה התגורר שנים אחדות בסוף המאה ה"ב. כל נשכה כי רק כמאה שנה קודם לכן, בשנת 1066, השתלט ויליאם הכובש איש נורמנדיה על אנגליה, והשליט בה חוקים חדשים ומנהגים צרפתיים.

בעיר האוניברסיטאית הצעירה, שזה אך נוסדה בחסות הכנסייה, נודע ר' ברכיה הנקדן בין מלומדי הכמורה בשם Benedictus le Puncteur, תרגום מדויק של שמו ומקצועו. בעת שהותו של הנקדן והממשל היהודי באנגליה הוא סייע בידי המלומד אלפרד אנגליקוס (Alfred Anglicus), וביחד תרגמו השניים לאנגלית 164 ממשלי אזופוס, בהסתמכם על תרגום-עיבוד של משלים אלה לערבית. הרי לנו שיתוף פעולה רב-תרבותי במובהק, אשר מבלי שנתכוון לכך שבר את המחיצות שנתגבהו בין אותן ארבע דתות ותרבויות גדולות, אשר קבעו את מהלכה של ההיסטוריה העולמית: התרבות האלילית שהולידה את המשל האזופי, התרבות העברית שנלחמה באלילות והעניקה לעולם את אמונת הייחוד, ובצדן התרבות הנוצרית והתרבות המוסלמית שקלטו השפעות הלניסטיות והבראיסטיות למכביר.

אפשר שעבודת התרגום על משלי אזופוס הולידה גם את הספר **משלי שועלים**, המכיל 119 משלים, מתורגמים ומעובדים, בעיקר מצרפתית, והוא אוסף המשלים הגדול ביותר בספרות העברית. הממשל העיד על משליו בפתח ספרו ש"הלא הָמָה מְשָׁלִים שְׁגוּרִים בְּפִיּוֹת • כֹּל-צִאֲצָאִי עֵילוֹם • וְכָבֵד בְּסֵפֶר הָעֵלֹם • אֲנָשִׁים מְכַלֵּה-הַלְשׁוֹנוֹת • אֶךְ דְּתֵי מְדַתֵּיהֶם שׁוֹנוֹת • כִּי הִגְדַּלְתִּי וְהוֹסַפְתִּי עֲלֵיהֶם • כָּהֵם וְכִיּוֹצֵא בָהֶם • תְּרוּזִים וְשִׁירִים • מְעַלְפִּים סְפִירִים".

הספר **משלי שועלים** זכה במרוצת הדורות למהדורות רבות. הוא תורגם ללטינית, ונכנס לפרטואר של מספרי סיפורים באירופה של ימי הביניים, וכך התפשט בתרבות המערב והשפיע עליה. גיבורו הראשי הוא כמוֹבן השועל, ה"מכבב" גם באלגוריות ובמעשיות אנתרופומורפיות רבות בנות הזמן, בשמות ובכתיבים שונים, לפי הסביבה הגאוגרפית שאליה הגיע הארכיטיפוס הזה, סמל הזדון והעֶרְמָה, בדרך הילוכו (fox, renard, renart, Reinard, Reinecke, Reinhard).

למעשה, כבר בספרות התלמודית נזכרים "משלי שועלים", שנטמעו בספרות חז"ל בתקופה ההלניסטית, בהשראת משלי אזופוס. על רבן יוחנן בן-זכאי נאמר כי היה בקי "במשלות שועלים" (סוכה כח ע"א), והאמורא ר' יוחנן אמר על ר' מאיר שהיו לו שלוש מאות "משלי שועלים" (סנהדרין לח ע"ב). על הפופולריות של ספרו של ר' ברכיה יעידו המהדורות החדשות שלו במרוצת הדורות. בני "עם הספר" הנחילו את הספר הנפלא הזה מדור לדור, ולא הניחו לו להימחות מעל פני האדמה.

ספרו של ר' ברכיה מתבסס אפוא על סוגה סיפורית בעלת מסורת ארוכה ונכבדה, מבית ומחוץ. בספרות האנגלו-נורמנדית, שממנה שאב ר' ברכיה את מקורותיו, הייתה סוגה זו חביבה ונפוצה במיוחד, ששילבה הנאה ותועלת. ענף הפסיכולוגיה עדיין לא היה בנמצא, והמשל – גם כשהוא משל חיות או אפילו משל עצים – אפשר לקוראים לתהות על טיבו של האופי האנושי. משליו של ר' ברכיה מצטיינים במינון אפסי של פעילות אלוהית ובמינון גבוה וקדחתי של פעילות אנושית ("אנושית", שהרי משלים אלה הם ללא ספק מעשייה אנתרופומורפית המבקשת ללמד את קוראיה לקח מתחומי ההתנהגות של בני המין האנושי).

המידע על ר' ברכיה ועל סובביו דל ולא תמיד מבוסס במסמכים היסטוריים מהימנים. נהוג להאמין שאת רוב משליו עיבד ר' ברכיה הנקדן מתוך *Poésies* או *Ysopet*, פרי עטה של המשוררת הצרפתייה Marie de France (1155-1190), שנולדה והתחנכה בנורמנדיה, ובילתה את שנותיה הבוגרות בחוגים האריסטוקרטיים של אנגליה. לעומתם, יש הטוענים כי דווקא מאיר דה פראנס היא זו ששאבה את חומריה ממפעלו של אלפרד אנגליקוס, שותפו של ר' ברכיה הנקדן. סיפור חייו כל כך מיוחד, מרתק ומסעיר את הדמיון, עד כי מתבקש שמישהו יכתוב עליו רומן, יפיק עליו סרט, או לפחות יקדיש לו מחקר מעמיק, החורג מגבולות הספרות העברית והנפרש על פני שבעת ימים ושבע שפות ותרבויות.

משליו של ר' ברכיה הם סיפורים משובבי נפש, שכמו אגדות עם נודעות שירדו אל מדף ספרות הילדים ("כיפה אדומה", "הזאב ושבעת הגדיים", "שלגייה ושבעת הגמדים" ודומיהן), מחנכים את הילד להבחין בין טוב לרע, להבין ש"הקנקן" עלול להוליך שולל, שהכורח הוא אבי ההמצאה, שאסור להתיימשך אפילו כשחבר חדה מונחת על הצוואר. לא אחת המשלים הללו שוברים את הסטראוטיפים המקובלים, ומראים לקוראיהם שבשעת צרה ומצוקה יכולה אפילו תרנגולת פיסחת וחסרת כל סיכוי לגלות תושייה, להמציא תחבולות ולהציג את מבקש נפשה, את השועל סמל העֶרְמָה, כפתי וככלי ריק.

העיבודים בספרן של יהודית דישון ומאיה פרוכטמן נמסרים כאמור בעברית קלה ומושכת, שמתאימה לילדים בכיתות הנמוכות והגבוהות גם יחד: "שועל אָחַד הֶלֶךְ לְטִיל בַּגָּנִים, וְאָתוֹ שׁוּעֲלֵי הַקְּטָנִים, וְלֹא שָׁם לֵב כִּי לְמַעַלָּה בְּמָרוֹם טָס לוֹ הַנֶּשֶׁר הָאֵץ, שֶׁרָאָה אֶת גּוּרֵי הַשׁוּעֵל, וְזָמַם לְחַטֵּף אֶחָד מֵהֶם לְמֵאֲכָל". ההמשך מגלה איך אב, הדואג לגוריו, יכול בתחבולות עֶרְמָה להציל את בנו מציפורני ציפור טרף אכזרית. הסוף הטוב, האופייני למשליו של ברכיה הנקדן, יגרום לקורא הילד לנשום לרווחה ולישון בשקט (אך הקורא הצעיר גם ילמד להזהר מטיפוסים דורסניים ושוחרי רעה). סופרי ההשכלה נהגו לומר שהמשל מעניק לקוראיו הנאה ותועלת, וכאן הכלל הזה מתקיים ללא ספק.

כך גם במשל "העז הקטנה והחכמה", שבפתחו מזהיר התיש את אמא עז: "אַל תִּלְכִּי לְבַד, יְקִירָה, אֲנִי אֶלְוֶה אוֹתְךָ כִּדֵּי שְׁלֹא יִקְרָה לְךָ שׁוֹם רַע". הַסְפִּימָה אֲמָא עֵז וְאֲמָרָה לְבַתָּה הַקְּטָנָה, עֵזָה פְּזִיזָה: " עֵזָה פְּזִיזָה, נְעִלִי אֶת הַדְּלָת, וְאַל תִּפְתְּחִי אוֹתָהּ לְאֵף אֶחָד,

שעליו להיות טוב גם בעיני הקורא המבוגר ושמחברו אינו צריך להסתגל אל קוראיו הצעירים אלא לסגל אותם אליו.

כל התכונות הללו ורבות אחרות מצויות בספר משלים על שועלים ועל חיות אחרות, שסגנונו כאמור קולח ודיבורי, ואינו מציב כל מכשול בפני ילד קטן, אך גם אינו מתחנף לילדים ואינו מתיילד לפנייהם. לעתים החריזה מלאה ("עורב אָחַד מָצָא גְבִינָה, וְתַפְסֵי אוֹתָהּ בְּפִיו בְּשִׁמְחָה וּבְרִנָּה") ולעתים החריזה מסתייעת באסונגסים ובדיסונגסים כבחריזה מודרנית ("העורב נִמְצָא עַל הָעֵץ, וְהַשּׁוֹעַל אֵינוֹ יוֹדֵעַ לְטַפֵּס"). לעתים החרוז מסתמך על המקור מימי הביניים ולפעמים הוא פרי המצאתן של המחברות. התוצאה הסופית מהנה ומרחיבה את דעתו של הקורא הצעיר. ספר כזה מחייב את קוראיו להרהר על טיפוסים שונים בסקאלה האנושית, והוא מעשיר את אבחנותיו בתחומי הפסיכולוגיה והסוציולוגיה, ומכשיר אותו להתמודדות עם מצבי לחץ ומצוקה.

בפתח הספר ובסופו יש מידע על ר' ברכיה ועל משליו. מאחר שיהודית דישון ומאיה פרוכטמן מוציאות סדרת ספרים ובה מבחר מהמקמות העבריות העתיקות (כבר ראו אור מעשיות חכמות על אנשים ועל חיות וכן הספר תעלולי חבר הקיני – עיבוד מודרני של מקאמות מתוך ספר תחכמוני מאת יהודה אלחריזי), מותר כמדומה להציע למחברות לתת בספר הבא את המידע על הסופר הביניימי ועל יצירותיו בפרוזה מחורזות, על דרך המקאמה. הן יכולות לדעתי לנסות להחיל את הכלל המשכילי של "הנאה ותועלת" גם בפרקים האינפורמטיביים של כל אחד מספרי הסדרה. כך או אחרת, בתקופה שבה רבים מספרי הילדים צחיחים וחפים ממסרים, וכן מתיילדים ומתחנפים לקוראיהם, לפנינו "נווה מדבר": ספר שאינו מתרחק ממסר השכל, וככל שיכולתי להתרשם – ילדים בולעים אותו בצמא ככד מים צוננים ביום שרב. ■

בתי, וְזָכְרִי: לֹא זֶה לֹא! גַּם אִם מִיִּשְׁהוּ יִגִּיד לְךָ שְׂזוֹ אִמָּא שְׁלָךְ – אֵל תִּשְׁמָעֵי בְּקוֹלוֹ, וְאֵל תִּפְתְּחֵי אֶת הַדְּלֶת בְּגִלְלוֹ". גם כאן יכול הקורא הילד להיאנח אנחת רווחה, כי הזאב הצבוע, היודע לחקות את קולה של האם, מתמלא חימה על שתחבולותיו לא צלחו, ובעידנא דריתחא הוא מסגיר את עצמו באמירה: "עֲזָה טַפְּשָׁה! פְּתַחֵי מֵהָר אֶת הַדְּלֶת, וְלֹא – אֶפְרָץ אוֹתָהּ וְאִזּוּ אוֹי לְךָ! אֲנִי אֶכְנֵס וְאֶטְרַף אוֹתְךָ". שוב לפנינו סגנון דיבורי, חופשי ובלתי מאולץ, שכל ילד יכול להבין ללא קושי, בצד מסר חינוכי ומהנה, שכל ילד ישמח לשים באמתחתו כצידה לדרך בצאתו אל "החיים האמתיים" שמחוץ לכותלי חדר-הילדים.

בצד המסרים המחכימים הטמונים בהם, למשלים אלה יש גם כוח תרפויטי עצום, כי ילד יכול חלש או דחוי יכול להתנחם ולהבין שלא תמיד הגדולים והחזקים הם המנצחים והפוסקים האחרונים. גם בעולם של "כל דאלים גבר" אפשר להפעיל את תאי המוח ולהפך מזימות רשע וזדון. ביאליק, שעיבד את אחד ממשלי ר' ברכיה הנקדן "תרנגול ותרנגולת" תחת השם "התרנגולים והשועל" (בספרן של יהודית דישון ומאיה פרוכטמן משל זה נקרא "השועל והתרנגולת הנכה והחכמה") נהג דרך-קבע ביצירותיו העממיות להוציא את הרוח ממפרשיהם של הגאווותנים הנפוחים ולהניח את זר הדפנים דווקא על ראשם של החלשים והנדכים.

ביאליק אף סירב "להתיילד" בכתיבתו לילדים, והעניק לילדים יצירות שאינן מעל ליכולת השגתם, אך גם לא מתחת ליכולתם. בעקבות המשורר והתאורטיקן של ספרות הילדים קורניי צ'וקובסקי קבע גם ביאליק ששיר הילדים צריך להיות ציורי, שעליו להיות מושתת על פעילות ותנועה, שעליו להיות בעל איכות מוסיקלית, עיקר תוכנו צריך להתבטא במילים החורזות לפי שהן מושכות את תשומת-לבו של הילד, שעליו להשתחרר מגודש של שמות תואר,

פואמה מציגה כל יום שיר חדש, שיר של משורר עברי או שיר שתורגם לעברית. מתוך אמונה ששירה מזככת נפשו של אדם, ברצוננו לשמש במת מפגש של הקהל הרחב עם שירת איכות. פואמה הינה "עיתון-לירי-אינטרנטי" שבבסיס השקפתה עומד המפגש האישי עם השיר האחד - השיר היומי. פרויקט זה מכבד זכויות יוצרים ומשלם תמלוגים לאקו"ם.

אקו"ם

פואמה

www.poem-a.com

עיתון-לירי-אינטרנטי